

4. Az etnopolitikai konfliktusok kezelésének további perspektívái

Az *Ethnic Groups in Conflict* című, az eddigiekben többször idézett impozáns munkájában Donald L. Horowitz elmesél – egy bizonyára apokrif – történetet a Jávától délre fekvő ausztráliai külbirtok, a Karácsony-sziget lakóiról. A szigetet 1945-ben nagy sietség közepette ürítették ki a japánok, hátrahagyva könnyűfegyverzetük egy részét. A sziget lakói, a háborúskodásba belefáradt malájok és kínaiak abban állapodtak meg egy idő után, hogy a puskákat a kínaiak fogják őrizni, a hozzájuk tartozó töltényeket pedig a malájok, a pisztolyok fölött a malájok, a tölténytáruk fölött pedig a kínaiak fognak felügyelni.

Horowitz szerint a történetet úgy kell értelmezni, hogy a Karácsony-sziget lakói megértették: az etnikai konfliktus elkerüléséhez nem elég a jó szándék. A konfliktusokat az emberek jó szándékától független körülmények váltják ki, megoldásuk is többen múlik következőképpen, mint az egyének – külön-külön rendszerint magától értetődő – jóakaratan.¹¹⁴

De ha a jóakarát kevés, mire van szükség ahhoz, hogy az etnokulturális konfliktusok kezelhetőekké váljanak? A körülmények milyen szerencsés összejátszása képes szavatolni a módszerek sikeres alkalmazását? Létezik-e valamiféle koreláció az etnokulturális közösségek helyzete vagy az etnopolitikai konfliktus természete és az ajánlott módszer között, amit tanácsos az eljárás kiválasztásakor figyelembe venni? – kérdezhetnénk joggal.

Schöpflin György a *Jugoszlávia fölemelkedése és bukása* című, a McGarry–O’Leary kötetben közreadott tanulmányában úgy tekinti át Jugoszlávia 1918-tól 1991-ig számított történelmét, hogy közben kimutatja: e viszonylag rövidnek elkönnyvelhető, alig háromnegyed századnyi intervallum során mind a nyolc, fentebb ismertetett módszer hosszabb-rövidebb ideig alkalmazásra került Jugoszlávia területén.¹¹⁵

1941-ben a német megszállást követően létrejött új horvát állam tömegmészárlásokat hajtott végre a területén élő szerbek soraiban, amit 1945-ben a szerb partizánok hasonló kegyetlenkedésekkel bosszultak meg. A *népirtásra* irányuló kísérletként megélt atrocitások mindkét részről azt eredményezték, hogy a félelem, a gyanakvás és a nemzeti kérdéssel kapcsolatos intranzigencia lettek a két nép politikai kultúrájának fő ismérvei. „A népirtásként felfogott, vagy a közösség megsemmisítését célzó bárminemű hasonló kísérlet mély nyomokat hagy rendszerint, és az érintett közösségeket hiperérzékennyé teszi minden valós és vélt veszedelemmel szemben, amelyet úgy lehet értelmezni, hogy az a közösség létrete tör” – írja e példával kapcsolatban Schöpflin, valamikor 1992-ben.¹¹⁶ A szerb-horvát háború azóta bekövetkezett szörnyűségei, de nem kevésbé Horvátország és Kis-Jugoszlávia ez idő szerint való viszonya ezeket a megállapításokat drámai módon igazolták.

Erőszakos lakosságcserékre 1945-ben a Vajdaságban került sor előbb, amikor a kitelepített németek helyét Szerbia és Montenegró szegényebb vidé-

114 | Horowitz: *I. m.*, 563.

115 | George Schöpflin: *The Rise and Fall of Yugoslavia*. In: McGarry–O’Leary: *I. m.*, 172-204.

116 | Schöpflin: *I. m.*, 179.

keiről átköltöztetett telepések foglalták el. További etnikai tisztogatásokra adtak alkalmat 1991 után a szerb-horvát és a boszniai háborúk.

Hegemonikus uralomra példaként a szerb királyi diktatúrát említi Schöpflin a két világháború közötti periódusból, valamint a kommunisták uralmát 1945–90 között, amelyet a pszeudo-föderalizmus leple alatt gyakoroltak. Az utóbbi a horvát nacionalizmust, majd a Nagy-Szerbia gondolata köré szerveződő szerb nacionalizmus fölerősödését, annak reakciójaként pedig a koszovói albán nacionalizmus megjelenését eredményezte. A NATO 1999-ben bekövetkezett intervenciójáig a koszovói szerbek uralmát is az etnikai hegemónia példájaként lehetett elkönyvelni.

Az *önrendelkezés* érvényesítéséről Vajdaság és Koszovó tartományi autonómiájának az összefüggésében lehetett beszélni a '80-as években, majd az 1990 és 1991-ben bekövetkezett szecessziók sorozatával kapcsolatban, amelyek – az elmélet előrejelzéseinek megfelelően – elhúzódó közösségközi konfliktusokat eredményeztek. *Asszimilációra-integrációra* irányuló kísérletként szokták említeni a „jugoszláv” identitás ideológiájának a propagálását, amelynek azonban csak korlátozott mértékben, a párttagok és a vegyes házasságok leszármazottainak a körében volt sikere, Tito 1980-ban bekövetkezett haláláig. A nagy-szerb nacionalizmus ideológiájának hangsúlyozottan territorális jellegét többen is erre a félresikerült integrációra vélik visszavezethetőnek: Milosevicnek azzal sikerült felkorbácsolnia – a '80-as évek második felétől kezdődően már – a szerbek nemzeti érzelmeit, hogy a *jugoszlavizmus* érdekében a szerb nép által hozott áldozatok végső soron szerb területek elvesztését eredményezték. A helyzet drámai paradoxonát, az említett periódusra vonatkoztatva, Schöpflin a következőképpen fogalmazza meg: „Jugoszláviát sok szerb tekintette úgy, mint valamiféle gyanús konstrukciót, amely rá lett erőszakolva a szerb népre, míg a többi népek egy egyre inkább a szerb érdekeket kiszolgáló, egyre kifejezettebben etnikai jelleggel bíró entitást láttak a jugoszláv államban.”¹¹⁷

A *kantonizáció* Bosznia összefüggésében került szóba, a *föderalizmus* pedig a '80-as években teljesedett ki mértékadó realitássá, amikor a köztársaságok és a két tartomány (Vajdaság és Koszovó) a központ által delegált hatalom mellett egyre inkább a regionális és etnokulturális érdekek megjelenítőiként léptek fel. Mindez voltaképpen az etnikai feszültségek kezelésének a '70-es években kidolgozott, titói elgondolásának a szellemében történt, amelynek az volt a lényege, hogy az etnokulturális versengés színterét szerette volna távol tartani a politikától, és regionális jelleget próbált kölcsönözni azoknak. A próbálkozás ígéretesen indult és viszonylag jól működött kevéssel Titó halála utánig, amikor az egyes köztársasági érdekek – az egyensúlyozó autoritás hiányában – centrifugális erőkként kezdtek megnyilvánulni.

A *döntőbírói* szerepkör, amelyet Titó egy ideig eljátszott, ezt az autoritást biztosította, noha jogos kétségek szoktak időnként fölmerülni döntőbírói semlegességét illetően. Titó halálát követően azonban viszonylag rövid távon kiderült, hogy a föderatív rendszer fönntartásában személyes tekintélyét sem a közös jugoszláv identitás, sem a mondvacsinált közös jugoszláv érdek nem voltak képesek helyettesíteni.

A *konzociációs* berendezkedésre ugyancsak a '80-as évek kínálják a példát. Schöpflin szerint a rendszer konzociális jellegét leginkább a köztársaságoknak a föderális kormányzat döntéseivel szemben biztosított vétőjoga tekintetében, valamint annak a körülménynek az összefüggésében lehet tetten érni, hogy a köztársaságok pártnomenklatúrái a közösségek nevében fellépő, képviseleti elit szerepét játszották el. Ezt az informális konzociálitást azonban sohasem intézményesítették, így aztán az egypártrendszer összeomlását követően nem voltak kéznél azok az intézményes keretek, amelyekből kinőhetett volna a demokratikus konzociáció valamilyen formája.¹¹⁸

Esettanulmányát Schöpflin azzal a – már-már J. S. Millt idéző – következtetéssel zárja, hogy Jugoszlávia esetében az etnokulturális feszültségek kezelését célzó demokratikus próbálkozások eredménytelenek voltak: „Jugoszlávia egységének a megmentése mindig nehéz vállalkozásnak bizonyult, a demokratikus Jugoszlávia pedig rendszerint a lehetetlenséggel volt határos.”¹¹⁹ Mi több, tartani kell attól, hogy az utódállamok egyike-másika is arra fog kényszerülni, hogy e módszerekkel kísérletezgetve keresse a kiutat régi-új helyzetéből – teszi hozzá figyelmeztetőleg Schöpflin.¹²⁰

A fentiekben röviden ismertetett példa valóban illusztratív: egy-egy próbálkozás, ha ideig-óráig meg is oldott valamit, hosszabb távon újabb ellentéteket szított, esetleg elmérgesítette a meglévőket, és előkészített egy-egy újabb drámai fordulatot. Az antidemokratikus megoldások súlyosan leterhelték a viszonyokat, és több évtized távlatából is hasonlóan antidemokratikus eljárások ürrüggyél tudtak szolgálni. A demokratikus módszerek alkalmazása pedig – a történelem által fölhalmozott tapasztalat és arra alapozott elmélet figyelmeztetéseinek megfelelően – a többkultúrájú államkeret szétfeszítését eredményezte.

A példa tér- és időbeli közelsége ellenére természetesen hiba volna a könnyelmű általánosítások csapdájába esni. A módszerek alkalmazására vonatkozó döntés, majd annak a kimenetelét, következményeit elbíráló megállapítások morális és normatív értékelését ugyanis nemcsak a konfliktusok – többnyire megismételhetetlen történeti összefüggésrendszerbe és a sajátos gazdasági, geopolitikai kontextusokba ágyazott – egyedisége teszi nehezzé, hanem az is, hogy igen különbözőek rendszerint a konfliktus-kezelés eredményességének a *kritériumai*, maguk az elvárások, amelyeket a szakértők a módszerek alkalmazásával szemben támasztanak.

Lijphart például, a konzociációs modell legelkötelezettebb szószólója, stabil demokráciát vár el a módszer alkalmazásától, a siker ismérveként pedig a rendszer huzamos fennmaradását jelöli meg: azt, ha a dolog „működik”.

118 | 1990 októberében a horvát és szlovén vezetés közösen kidolgozott egy tervezetet, amelynek értelmében a hat jugoszláv tagköztársaság független államként lépett volna valamilyen laza föderáció keretében szövetségre, a közös döntéshozatal – voltaképpen konzociatív jellegű – intézményeinek a kialakítása mellett. A helyzet drámaiságát illusztrálja, hogy a demokratikus kibontakozásnak ezt az egyetlen kísérletét akkor már nemcsak Milosevics, de kidolgozói sem vették komolyan: csupán hivatkozási alapként kezelték, amelynek minden kétség fölött álló elutasítását követően indokolni lehetett a szecessziót. Vö: Schöpflin: *I. m.*, 199.

119 | *I. m.*, 203.

120 | Ez sajnos azóta be is igazolódott, az egy Szlovéniát kivéve talán, ahol nem élnek jelentős számban kisebbségek.

Nordlinger a válságkezelés eredményességét az erőszak és a kormányzati elnyomás egyidejű hiányával véli kimutathatónak. Esman pedig a konfliktuskezelés (*conflict management*) hatékonyságát és sikerét annak alapján látja megállapíthatónak, hogy mennyire sikeres a szűkös tartalékok autoritatív szétosztása a rivalizáló közösségek között, milyen mértékben sikerül ellenőrzés alatt tartani az erőszakot, és – hosszabb távon – mennyire sikerül aláásni a közösségi lojalitások jelentőségét a rivalizáló csoportok tagjainak a körében.¹²¹

A tekintélyes kazuisztikára – 150 etnikum helyzetének és a köztük fellelhető konfliktusoknak az elemzésére – alapozott *Ethnic Groups in Conflict* című művében Horowitz körültekintőbben fogalmaz. Szerinte a módszer kiválasztásakor nemcsak a konfliktus természetére kell tekintettel lenni, hanem annak dinamikáját is tanácsos figyelembe venni. Minden konfliktus történetében vannak ugyanis soha vissza nem térő pillanatok – véli –, amelyeket, ha elmulasztanak, a konfliktus könnyen válhat kezelhetetlenné. Az alkalmazott módszerek eredményessége tehát egyaránt függ attól, hogy a megfelelő módszert választották-e a döntéshozók, és hogy a kellő időben történt-e a beavatkozás. „*Apt design and good timing are both required*” – foglalja össze már-már lefordíthatatlan tömörséggel ezzel kapcsolatos álláspontját az illusztris szerző.¹²²

Arra a számára is kardinális kérdésre, hogy milyen esélyt lehet jósolni a demokráciának az etnikailag megosztott társadalmakban, bizakodóan kitérő választ ad: „a kérdés politikai, nem intellektuális természetű” – írja.¹²³ Amit úgy kell érteni, hogy az etnikai konfliktusok által terhelt társadalmakban a megoldások látszólagos eredménytelensége *nem a hiányzó vagy elégtelen ismeretekre, hanem a politikai akarat hiányára vezethető vissza a legtöbbször*. Ennélfogva sem a demokrácia korlátaira, sem a konfliktusok természetére vonatkozóan nem tanácsos elhamarkodott következtetésekre bocsátkoznunk. A kérdés maga azonban nem szűnik meg kihívásokat intézni az elméleti szakemberekhez és gyakorló politikusokhoz mind a konszolidált liberális demokráciák, mind a demokratikus átmenet feladataival elfoglalt országok összefüggésében.¹²⁴

121 | Vö: Horowitz: *I. m.*, 570-571.

122 | *I. m.*, 684

123 | *Ibid.*

124 | Nem tekinthetünk el itt annak megemlítésétől, hogy az etnopolitikai konfliktusok kezelésére vonatkozó szakirodalom fölöttébb szerteágazott az utóbbi időben, a hidegháború végét követően pedig egy már-már követhetetlen gyorsasággal gyarapodó új ágazattal, a „konfliktusok menedzsmentjére” (*conflict management*) vonatkozó fejezettel egészítődött ki. Az etnikai és más természetű konfliktusok menedzsmentjére szakosodott kormányzati és nemkormányzati szervezetek áttekinthetetlen sokasága létezik manapság szerte a világban, a „*conflict resolution*” területének kiadói újdonságaival pedig már lehetetlenség lépést tartani. S noha ezeknek az új módszereknek a jelentősége minden bizonnyal meghatározó lesz a jövő etnopolitikai konfliktusainak a kezelése szempontjából, elemzésük a normatív politikafilozófia szemszögéből messze meghaladná ennek a dolgozatnak a kereteit. Megközelítésünk szempontjából nem elhanyagolható részlet mindazonáltal, hogy ezeknek az új irányzatoknak az egyik uralkodó beállítottsága a „probléma-megoldás” (*problem-solving*), amelynek fő sajátossága az, hogy az eredményre összpontosít mindenekelőtt, és nincs tekintettel a konfliktusok normatív alapjaira. Lásd erről J. W. Burton: *Conflict Resolution as a Political Philosophy*. In: Dennis J. D. Sandole-Hugo van der Merwe (szerk.): *Conflict Resolution Theory and Practice. Integration and*

Application. Manchester–New York, Manchester University Press, 1993, 55-65. A fölöttéb gazdag és dinamikus ágazati szakirodalomból említést érdemel továbbá D. J. D. Sandole–I. Sandole-Staroste (szerk.): *Conflict Management and Problem-Solving: Interpersonal to International Applications*. New York, London and New York University Press, 1987; J. W. Burton: *Conflict: Resolution and Prevention*. New York, Macmillan, London and St. Martin's Press, 1990; M. J. Esman–S. Tehami (szerk.): *International Organizations and Ethnic Conflict*. Ithaca–New York, Cornell University Press, 1995; L. F. Damrosch (szerk.): *Enforcing Restraint: Collective Intervention in Internal Conflicts*. New York, Council on Foreign Relations, 1993.

